

Kveekarit, ranterit ja diggerit – lopun ajan odotus 1600-luvun Englannissa

Anu Jokela

*”Behold our God is appearing for us, and they that be in the light may see him, -- The true church is coming out of the wilderness again, and the Beast and the false prophet cast alive into the lake of fire, and the Judgment of the great Whore is come, the false church.”*¹

Vedotessaan vuonna 1659 puritaaniparlamenttiin kymmenysten keräämisen lopettamiseksi, seitsemäntuhatta kveekarinaista eri puolilta Englantia julisti todellisen kirkon palaavan erämaasta ja väärän kirkon joutuvan tuomiolle. Luvassa oli Ilmestyskirjan sanoin tulinen järvi vääräuskoisille ja autuuden valo uskoville. Uusi maailmanjärjestys, maan päällinen tuhatvuotinen valtakunta oli koittamassa.

Julistuksensa kanssa kveekarinaiset eivät olleet yksin. Englantiin oli syntynyt sisällissodan ja sitä seuranneen interregnumin aikakautena (vv. 1642–1660) useita kymmeniä kristillisiä lahkoja ja radikaaleja liikkeitä, jotka julistivat nykyisen maailman loppuvan ja milleniumin alkavan tavalla tai toisella lyhyen ajan kuluessa.²

Millenaristinen ajattelu oli vähitellen voimistunut Englannissa, eurooppalaisten esimerkkiä seuraten, 1500-luvun lopulta lähtien leviten aluksi puritaanien keskuudessa. Puritaaneiksi nimitetään kaikkia niitä, joiden pyrkimyksenä oli kirkon sisältä käsin saattaa loppuun anglikaanisen kirkon keskeneräiseksi mielletty reformaatio.³ Virallisen reformoidun teologian mukaisesti puritaanit kannattivat aluksi niin kutsuttua jälkimillenaristista oppia, jossa tuhatvuotinen valtakunta käsitettiin metaforaksi, osaksi nykyistä maailmajärjestystä ja jo käynnissä olevaksi

¹ *These several papers was sent to the Parliament ... Being above seven thousand of the names of the Hand-Maids and Daughters of the Lord*, London 1659. Julkaistu teoksessa *Women's Worlds in Seventeenth-Century England, a Sourcebook*. Ed. by Patricia Crawford and Laura Gowing. Routledge. London and New York 2000, 258.

² Ferguson, John H.: *Politics Quaker Style. A History of the Quakers from 1624 to 1718*. The Borgo Press. San Bernardino, California 1995, 15–17.

³ Watts, Michael: *The Dissenters from the Reformation to the French Revolution*. Clarendon Press. Oxford 1985, 16.

ajaksi. Sekä eurooppalaiset että englantilaiset millenaristit katsoivat viimeisen milleniumin alkaneen noin 1300-luvulla ja päättyvän näin ollen Kristuksen toiseen tulemiseen 2300-luvulla.⁴

Euroopassa käyty kolmekymmentävuotinen sota ja sen mukana kulkeneet rutto ja nälänhätä saivat kuitenkin eurooppalaiset millenaristit muuttamaan käsitystään milleniumin ajankohdasta. Kaikki merkit heidän ympärillään viittasivat siihen, että viimeiset ajat olivat käsillä ja tuhatvuotinen valtakunta vasta koittamassa.⁵

Eurooppalaisten esikuviansa mukaisesti myös puritaanit ryhtyivät ajattelemaan milleniumia jonain tulevaisuudessa koittavana asiana. Kimmokkeen muutokselle antoivat kuningas Kaarle I:n (1625–1649) käynnistämät puritaanivainot. Vainot myös muuttivat puritaanien käsityksen siitä, keneen henkilöityi lopun aikojen olennainen merkki, antikristus. Yleiseurooppalaisesti antikristuksena oli pidetty paavia, mutta puritaaneilla tämä vaihtui kuninkaaseen, ja näin ollen Kaarle I:n mestaaminen vuonna 1649 oli selkeä merkki lopun aikojen koittamisesta. Uuden maailmanjärjestyksen uskottiin koittavan vuosien 1666–1700 välisenä aikana – eri vuosilla oli omat kannattajansa.⁶

Puritaanit olivat millenaristeja anglikaanisen kirkon sisällä. Kirkon ulkopuolelle jättäytyi 1600-luvun alkuvuosikymmeninä kuitenkin kasvava joukko itsenäisiä ja separatistisia ryhmittymiä, jotka sisällissodan ja sitä seuranneen puritaanien hallinnon aikana synnyttivät suoranaisia massaliikkeitä ihmisten hakiessa turvaa uskonnosta yhteiskunnan kaaoksen keskellä. Itsenäiset opit levisivät esimerkiksi erilaisten painotuotteiden avulla, ja erityisen tehokkaasti oppeja levitti Oliver Cromwellin armeija – siitä tuli suorastaan maallikkosaarnaajien temmellyskenttä. Mutta varsinaisten lahkosten syntymisen mahdollisti se, että maalliset kokoontumiset sallittiin sisällissodan alussa.⁷

Käytännössä kaikki nämä uudet lahkot ja liikkeet odottivat välittömästi tapahtuvaa Kristuksen toista tulemistä ja sen mukana tulevaa uutta maailmanjärjестystä, tai ainakin hyödynsivät apo-

⁴ Toon, Peter: *The Latter-Day Glory – Puritans, the Millenium and the Future of Israel. Puritan Eschatology 1600–1660*. Ed.by Peter Toon. James Clarke & CO. LTD. Cambridge and London 1970, 23–41. Myös esim. Davis, J. C.: *Utopia and the Ideal Society. A Study of English Utopian Writing 1516–1700*. Cambridge University Press. Cambridge 1981, 32.

⁵ Clouse, R. G. : *The Rebirth of Millenarianism – Puritans, the Millenium and the Future of Israel*, 49–50.

⁶ Clouse 1970, 55–65.

⁷ Watts 1985, 72–76, 105–111; Hill, Christopher: *A turbulent, seditious and factious people. John Bunyan and His Church 1628–1688*. Oxford University Press. Oxford 1989, 7.

kalyptiikan kieltä julistuksissaan. Millenarismien ne olivat omaksuneet puritaaneilta, jotka seurakunnissaan levittivät oppia. Uudet liikkeet kuitenkin erosivat puritaaneista ja toisistaan siinä, millaiseksi ne kuvittelivat milleniumin ja miten ne pyrkivät milleniumia toteuttamaan. Karkean jaon voisi tehdä yhteiskunnallisesti suuntautuneiden ryhmittymien ja uskonnollisemman milleniumin kannattajien välillä.⁸

Yhteiskunnallisen millenarismien äärimuotoa edusti *Fifth Monarchy Men* -niminen ryhmittymä. Liike syntyi pian Kaarle I:n mestauksen jälkeen vuonna 1649 ja se koostui pääasiassa käsitöläisistä, kiertävistä työmiehistä ja oppipojista. Liikkeen nimi tuli Danielin kirjan seitsemännestä luvusta, jossa kerrotaan kuinka neljä suurta monarkiaa tuhoutuisi lopussa ja korvattaisiin Jumalan ja pyhimysten hallinnolla, viidennellä ja viimeisellä monarkialla (Dan. 7:3–27). Liikkeen kannattajat uskoivat antikristuksen kukistuvan vuonna 1666, joten millenium oli koittamassa käytännössä välittömästi.⁹

Viidennen monarkian kannattajat näkivät milleniumin ensisijaisesti poliittiseksi ja sosiaaliseksi kysymykseksi. Uudessa maailmanjärjestyksessä Jumalan väliintulon ansiosta kuninkaat kukistuisivat ja syntyisi uusi hierarkia, joka perustuisi ihmisten hurskauteen: hyvät, joita kutsuttiin pyhimyksiksi tai vapaiksi miehiksi, hallitsisivat ja huonotapaiset olisivat heidän orjinaan.¹⁰ Mitään ei ihmisiltä puuttuisi:

”There shall be no outward thing wanting to the Saints, that may make their life outwardly comfortable: – the Lord hath promised that his people shall enjoy it, in these times. – No infant of days shall die; – for they shall live till they be an hundred years old”¹¹

Jumala oli luvannut kaikkea maallista yltäkyllin, minkä lisäksi kaikki eläisivät vähintään sata-vuotiaiksi.

⁸ Davis 1981, 34–36.

⁹ Capp, B. S.: *Extreme Millenarianism. - Puritans, the Millenium and the Future of Israel*, 66–67.

¹⁰ Capp 1970, 67.

¹¹ Mary Cary: "A New and More Exact Mapped or Description of New Jerusalem's Glory. London 1651", Julkaistu teoksessa *Women's Worlds in Seventeenth-Century England, a Sourcebook*, 286–287.

Tästä huolimatta ihmisten toimia edelleen tarvittaisiin yhteiskunnallisten epäkohtien poistamiseksi. Köyhät esimerkiksi elätettäisiin pakkotyöllä, joka maksettaisiin valtion kaivosten tuotolla. Ihmisten pahat tavat kitkettäisiin pois tiukalla Mooseksen lakien noudattamisella.¹²

Viidennen monarkian miehistä teki ääriliikkeen heidän käsityksensä siitä, että heidän oikeutensa ja velvollisuutensa oli toteuttaa uusi maailmanjärjestys Jumalan apuna. Ensisijaisesti he pyrkivät aktiiviseen poliittiseen toimintaan Kristuksen valtakunnan muodostamiseksi, mutta tämän lisäksi he uskoivat, että tarvittaessa oli turvaututtava myös väkivaltaan antikristuksen kukistamiseksi. Antikristus oli välillä paavi, välillä Oliver Cromwell tai joku muu riippuen siitä, kenet he milloinkin mielsivät viholliseksi. Radikaaleimmat jäsenet olivat osallisina muutamissa suunnitelmissa kuninkaan salamurhaamiseksi 1660-luvulla. Kiihkeä liike kulutti kuitenkin pian intonsa loppuun, koska tuloksia ei näyttänyt syntyvän, ja rivijäseniä alkoi vähitellen liittyä kveekareihin ja muihin hiljaisiin yhteisöihin. Vuonna 1666 liikkeen kannattajat eivät tehneet minkäänlaista yritystä synnyttää maailmanloppua. Lopullisesti liike lakkasi olemasta 1680-luvulla.¹³

Toinen, joskin lyhytikäiseksi jäänyt yhteiskunnallisesti suuntautunut ryhmä oli diggerit eli kaivajat. Kaivajat olivat joukko maattomia ihmisiä ja yhteiskunnan köyhimpiä, jotka valtasiivat kylien yhteismaita ja muodostivat niitä viljelemään yhteisöjä, joissa pyrittiin yhteisasumiseen ja yhteisomistamiseen. Kaivajayhteisöjen opillisena isänä oli Gerard Winstanley (1609–1666), jonka varhaisissa kirjoituksissa paino oli millenarismilla. Hänen mukaansa Jumala oli muodostamassa uutta kollektiivista harmoniaa englantilaiseen yhteiskuntaan toimimalla yksittäisten ihmisten kautta. Hän uskoi, että Adamin ajasta oli kulunut 6000 vuotta ja että seitsemäs ja viimeinen tuhatvuotiskausi oli koittamassa pedon merkin vuonna 1666. Hänen millenarisminsa oli passiivista: ihmisten tuli odottaa toista tulemistä, joka lopettaisi kaiken maallisen toiminnan, kuten omistuksen, kaupankäynnin ja hallinnon. Jumalan väliintulolla saavutettaisiin täydellinen moraalinen yhteisö.¹⁴

Kaivajayhteisöjen syntyessä vuonna 1649 oli Winstanleyn passiivinen millenaristinen utopia kuitenkin vaihtunut aktiivisempaan, eräänlaiseen esikommunistiseen utopiaan, jossa Jumalan vaikutuksella ei ollut enää niin suurta merkitystä. Ihmiset muutettaisiin moraaliseksi olennoik-

¹² Capp 1970, 73–75.

¹³ Capp 1970, 68–71, 85–90.

¹⁴ Davis 1981, 170–181.

si valtion totalitaarisen kurin avulla. Sysäyksenä uuden yhteiskunnan synnylle toimisi yksityisen maanomistuksen poistaminen, mihin kaivajayhteisöissä pyrittiin. Winstanleyn ajatus ilmeisesti oli, että maanomistus romahtaisi itsestään, jos maanomistajien ja -viljelijöiden työvoima siirtyisi näihin kaivajakommuuneihin. Romahduksen tapahduttua maat jaettaisiin maattomille ja uusi yhteiskunta rakennettaisiin maatyön varaan. Yhteiskunta pidettäisiin kurissa lakien avulla ja hallinnon tehtävänä olisi kontrolloida ihmisten tapoja. Tarkoituksena oli palauttaa yhteiskunta siihen puhtaaseen ja synnittömään tilaan, jossa se oli ollut ennen lankeemusta.¹⁵

Winstanley ei organisoinut kaivajayhteisöjään, sillä hän koki ne vain lyhyeksi välivaiheeksi matkalla tulevaan yhteiskuntaan. Tästä syystä yhteisöt olivat hajanaisia ja vailla johtajia, ja ne kukistui vajaan vuodessa valtaapitävien ja maanomistajien noustua väkivalloin niitä vastaan. Ajatusta maanomistuksen ja -vuokraamisen oikeudenmukaistamisesta pidettiin jonkin verran esillä parlamentissa tämän jälkeenkin, mutta restauraation jälkeen ajatus haudattiin lopullisesti.¹⁶

Milleniumin odotus ei ollut kaikille ryhmille pelkkää yhteisen hyvän tavoittelua, vaan se saattoi saada itsekkäitäkin muotoja. Itsekkyykskin perusteltiin uskonnolla. Armo-opin saattoi käsittää niin, että koska pelastus tapahtui yksin armosta, ei moraalisten lakien noudattamisella ollut mitään merkitystä. ”--*doctrine of the Gospel is not what we should do to God, but what we should receive from him.*”¹⁷ Ihminen käsitettiin uskonnossa vastaanottavaksi osapuoleksi, jonka ei tarvinnut antaa Jumalalle mitään vastikkeeksi pelastumisestaan.

Tämän ajatuksen omaksuivat ’ranterit’ eli saarnaaja-liike, joka kukoisti parin vuoden ajan Kaarle I:n mestaamisen jälkeen. Kuninkaan mestaaminen aloitti liikkeen kannattajien mukaan Hengen ajan, jossa Jumala inspiroisi ihmisiä suoraan ja nämä saavuttaisivat täydellisyyden. Koska Jumala oli jokaisessa ihmisessä, oli ihmisten tekojen mahdotonta olla syntiä. Tähän uskovien oli sallittua tehdä rankaisematta tekoja, joita yleisesti pidettiin moraalittomina ja joista puritaanisaarnaajien mukaan joutui helvettiin. Osoittaakseen olevansa vapaita synnistä *ranter*-liikkeen jäsenet uhmasivat julkisesti puritaanien moraalikoodeja esimerkiksi ylläpitämällä jul-

¹⁵ Davis 1981, 181–187, 191–193; Hill, Christopher: *Puritanism and Revolution*. Penguin Books. Harmondsworth (1958) 1986, 90.

¹⁶ Davis 1981, 187; Hill 1986, 91–92.

¹⁷ R. Brerely: *A Bundle of Soul-Convincing, Directing and Comforting Truths* (1677), siteerattu Watts 1985, 179–180.

kisesti suhteita useisiin naisiin samanaikaisesti. Liike kannatti universaalial rakkautta ja vastusti mm. organisoitua kirkkoa, Raamatun pyhyyttä sekä helvetin ja Paholaisen doktriineja.¹⁸

Ranter-liike loppui nopeasti valtiiovallan annettua vuonna 1650 lain, joka tuomitsi kaikki liikkeen perusopit, kuten ykseyden Jumalan kanssa, taivaan ja helvetin kieltämisen ja moraalittoman käytöksen sallimisen. Koska *ranter*-liikkeen doktriinit eivät innostaneet kannattajiaan marttyyriuteen, riitti muutama kuukausi vankilassa yleensä käännyttämään ranterin yhteiskunnan normien pariin, ja liike katosi nopeasti.¹⁹

Edellä esiteltyjen yhteiskunnallisesti suuntautuneiden ryhmien lisäksi oli myös lopun ajan liikkeitä, joille milleniumi oli ennen kaikkea uskonnollinen kysymys. Tällainen liike oli kveekarit eli *Society of Friends*. Kveekariliike syntyi Pohjois-Englannissa noin vuonna 1649 ja levisi sieltä nopeasti ympäri Englantia, Uuteen-Englantiin ja Manner-Eurooppaan. Noin 60 000 ihmistä kääntyi kveekariksi ensimmäisen vuosikymmenen aikana, mikä oli enemmän kuin mihinkään muuhun lahkoon.²⁰

Kveekarit uskoivat, ranterien tavoin, Jumalan olevan läsnä jokaisessa, mitä he kutsuivat 'Vallossa' elämiseksi. Tästä elävän Jumalan kokemisesta kveekarit tekivät kuitenkin täysin päinvastaiset päätelmät suhteessa syntyin kuin ranter-liikkeen kannattajat. Kveekareille Valossa eläminen tarkoitti mahdollisuutta tavoitella synnittömyyttä tässä elämässä: Kristuksen voima kuljettaisi uskovan lankeemusta edeltävään paratiisiin, mikä mahdollistaisi ihmisen voiton synnistä. Aikalaisten oli vaikea hyväksyä ajatusta synnittömyydestä ja kveekareita vainottiin runsaasti.²¹

Valossa elämisen ajatus toi kveekareille myöskin täysin muista ajan lahkoista poikkeavan käsityksen lopun ajoista. George Fox (1624–1691), kveekareiden henkinen oppi-isä ja johtaja, julisti Kristuksen tulleen opettamaan kansojaan itse, mikä tarkoitti sitä, että ymmärrys Raamatun kirjoituksista saatiin Pyhän Hengen antaman suoran kokemuksen avulla. Tässä uskovan kokemuksessa Kristus tuli aina uudelleen maan päälle, ylösnousten näin henkisesti kveekarien

¹⁸ Watts 1985, 181–183; Mack, Phyllis: *Visionary Women: Ecstatic Prophecy in Seventeenth-Century England*. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, Oxford 1992, 66.

¹⁹ Watts 1985, 183.

²⁰ Mack 1992, 247–248; Gwyn, Douglas: *Apocalypse of the Word. The Life and Message of George Fox*. Friends United Press. Richmond, Indiana 1984, 22–28.

²¹ Mack 1992, 152, 240–242; Nuttal, Geoffrey F.: "Introduction: George Fox and His Journal" *The Journal of George Fox*. Ed. by John L. Nickalls. Cambridge University Press. Cambridge 1952, xxvii.

sie luissa.²² Kveekareiden mukaan Kristuksen toinen tuleminen oli siis jo alkanut, eikä sitä tarvinnut odottaa samalla tavoin kuin muut lahkot odottivat.

Maailmanloppu näyttäytyi kveekareille myös profetioissa. Fox itse sai kokemuksia, joissa hän todisti maailman lopussa Johanneksen ilmestystä:

*”I saw there was a great crack to go throughout the earth, and a great smoke to go as the crack went; and that after the crack there should be a great shaking. This was the earth in people’s hearts, which was to be shaken before the Seed of God was raised out of earth.”*²³

Järisevä maa vapauttaa Jumalan siemenen. Tämä näky nousi suoraan Ilmestyskirjan kohdasta, jossa maanjäristys kumoaa luonnon järjestyksen (Ilm. 6:12–14). Samalla kohdalla kveekarit selittivät myös uskonkokemukseensa liittynyttä fyysistä vapinaa, joka oli antanut liikkeelle sen elämään jääneen pilkkanimen *Quakers*, vapisijat. Ruumiin vapina oli tämä Ilmestyskirjan maanjäristys, jossa Jumalan siemen pyrki murtautumaan ulos maallisesta ruumiista. Ilmestyskirjan suuret taistelut muuntuivat kveekarien sanomassa sisäiseksi lihan ja hengen väliseksi taisteluksi, jolloin jokaisella tähän taisteluun astuneella lopun ajat alkoivat ’nyt’.²⁴

Kveekarien lopun ajat eivät kuitenkaan olleet pelkkää yksittäisten ihmisten sisäistä kamppailua. Elävän Jumalan kokemisellaan he asettuivat ryhmänä suoraan Kristuksen hallinnon alaisiksi, sillä kveekarit toimivat sisäisen Jumalan käskyjen ohjaamina. Näin Ilmestyskirjan kuvaama Kristuksen maanpäällinen hallinto oli heille jo koittanut. Tämä hallinto etenisi uskovien kääntymisen voimalla, kunnes koko maailmasta tulisi osa Kristuksen pyhää valtiota.²⁵

Huolimatta siitä, että henkilökohtainen toinen tuleminen oli jo uskoville koittanut, oli Kristuksen ruumiillinen toinen tuleminen kuitenkin vielä edessä. Tuolloin Jumala palauttaisi kaikki asiat kuten ilmoitettu oli ja Kristus nostattaisi kaikki kuolleet: *”Christ is restoring all things into their place, as they were in the beginning, and reconciling in one, by his power, things in heaven and things in earth--.”*²⁶ Kristuksen tulo maan päälle ja kuolleiden ylösnousemus olisi lopullinen voitto. Sen ajankohtaa ei kuitenkaan määritetty.

²² Gwyn 1984, 113–115, 179–180; Mack 1992, 152.

²³ Fox, George: *The Journal of George Fox*. Ed. by John L. Nickalls. Cambridge University Press. Cambridge 1952, 22.

²⁴ Gwyn 1984, 186–189, 195; Mack 1992, 152.

²⁵ Gwyn 1984, 193–199.

²⁶ George Fox: Works VII, 218, siteerattu Gwyn 1984, 206.

Vaikka lopun ajan lahkoja oli Englannissa lähes kaksi sataa, eivät kaikki englantilaiset odottaneet toista tulemistä, ja he olivat enemmistönä puritaanhallinnonkin aikana; lahkoihin kuului alle kuusi prosenttia väestöstä. Monarkian palauttamisen jälkeen myös anglikaaninen kirkko palautettiin ja millenarismi lakkasi olemasta hyväksyty oppi. Kuningas antoi nopeassa tahdissa asetuksia, joilla pyrittiin lopettamaan harhaoppisten ja radikaalien ryhmien toiminta. Asetusten perusteella tuhansia itsenäisten liikkeiden kannattajia vangittiin ja tuhansia pakeni maasta. Vainot kestivät lähes 30 vuotta päättyen vasta vuonna 1689 annettuun suvaitsevaisuuslakiin. Tuona aikana lähes kaikki sisällissotien aikana syntyneet millenaristiset lahkot katosivat, käytännössä vain kveekarit jäivät jäljelle. Vainot saivat kuitenkin heidätkin lopettamaan toisen tulemisen odotuksen, kääntymään sisäänpäin ja organisoitumaan perinteiseksi kirkoksi. Millenarismi ei enää innostanut laajoja joukkoja, se jäi vain akateemisten ajattelijoiden harrastukseksi. Maailman loppumista ei enää käsitetty välittömäksi vaan tapahtuvaksi jossain kaukaisessa määrittämättömässä tulevaisuudessa. Lopun ajat lakkasivat olemasta läsnä.²⁷

²⁷ Mack 1992, 266–276; Watts 1985, 3, 221–262; Toon 1970, 128.